

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

УДК 338.532.42:658.115.31

В. Д. ЛАГУТІН,
*професор, доктор економічних наук,
завідувач кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету,*
Ю. І. БОРОВИК,
*асистент кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київського національного торговельно-економічного університету*

ПРІОРИТЕТИ ЦІНОВОГО (ТАРИФНОГО) РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДНИХ МОНОПОЛІЙ В УКРАЇНІ

Проаналізовано сучасні пріоритетні завдання цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні. Виявлено, що основою ефективного цінового регулювання є перехід до стимулюючих методів ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій. Обґрунтовано методичну базу кількісної оцінки ефективності цінового регулювання природних монополій.

Ключові слова: цінове (тарифне) регулювання, стимулюючі методи ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій, індекс споживчих цін на природномонопольну продукцію, ефективність цінового регулювання.

V. D. LAGUTIN,
*Doctor of Econ. Sci., Professor,
Head of the Department of Economic Theory and Competitive Policy,
Kyiv National University of Trade and Economics,*
Yu. I. BOROVYK,
*Assistant of the Department of Economic Theory and Competitive Policy,
Kyiv National University of Trade and Economics*

PRIORITIES OF THE PRICE (TARIFF) REGULATION OF NATURAL MONOPOLIES IN UKRAINE

Current priority tasks of the price (tariff) regulation of natural monopolies in Ukraine are analyzed. It is revealed that the basis of efficient price regulation is the transition to the incentive methods of pricing of the production of the subjects of natural monopolies. The methodic base for the quantitative estimation of the efficiency of a price regulation of natural monopolies is substantiated.

Keywords: price (tariff) regulation, incentive price regulation, consumer price index on the products of natural monopolies, efficiency of a price regulation.

У другій половині ХХ ст. у розвинутих країнах світу в умовах постійних змін у механізмі регулювання (періодично з дерегулюванням) ринків продукції (послуг) суб'єктів природних монополій * було розроблено цілий ряд важливих наукових

* Суб'єкти природних монополій – підприємства, які використовують технологію, що дозволяє ринку перебувати у стані природної монополії. Залежно від територіальних меж ринків перелік суб'єктів природних монополій складається та ведеться на загальнодержавних, міжрегіональних і регіональних ринках.

підходів до теоретичного й емпіричного дослідження регуляторних механізмів та інструментів щодо природних монополій. Ефективність цих механізмів та інструментів теоретично обґрунтовувалася в моделях неспроможностей ринку і недосконалої конкуренції (чистої монополії) [1; 2; 3; 4]. В останні десятиліття в теорії та на практиці активно обговорюються можливості стимулюючого цінового (тарифного) регулювання природних монополій [5; 6; 7].

В Україні запровадження з червня 2012 р. стимулюючого державного регулювання цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках * (у вигляді регуляторної бази інвестованого капіталу у сферах комбінованого виробництва електричної та теплової енергії) створило потенціальні передумови для підтримки розвитку важливих інфраструктурних галузей національного господарства, які здатні підвищити якість відповідних товарів (послуг), скоротити витрати на їх виробництво та створити нові можливості для залучення інвестицій у ці галузі. Чи будуть реалізовані такі потенціальні можливості та якою мірою? Питання стає принциповим з точки зору формування та реалізації нових пріоритетів регуляторної політики у сфері суб'єктів природних монополій.

Як відомо, державне регулювання природних монополій включає такі механізми регулювання: цінове (тарифне), обсягів виробництва та продажу, входження на ринок та виходу з нього, доступу до інфраструктурних мереж, інших змінних (якості та безпеки товарів, інвестицій) [8, с. 376–379; 9, с. 501; 10, р. 147]. Особливе місце тут займають інструменти регулювання цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій. Підтвердженням актуальності цього підходу є значна кількість виявлених і попереджених антимонопольними відомствами порушень з боку суб'єктів природних монополій у вигляді монополюсно високих і дискримінаційних цін на їх продукцію.

В Україні, незважаючи на загальне схвалення принципових підходів до реформування природних монополій, план конкретних дій дотепер є малозрозумілим, а отже, належної ефективності у природномонополюській сфері національної економіки так і не досягнуто. Аналіз тенденцій розвитку ринків продукції природних монополій в Україні показує, що ефективний механізм цінового (тарифного) регулювання природних монополій ще не розроблено.

Таким чином, метою даної статті є дослідження пріоритетів цінового (тарифного) регулювання природних монополій, проблем переходу до стимулюючих методів ціноутворення та застосування ефективного регуляторного інструментарію в природномонополюській сфері української економіки.

Особливістю ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій є його взаємозв'язок з державним регулюванням відповідних цін (тарифів). Йдеть-

* Діяльність природних монополій є невід'ємною від функціонування суміжних ринків, до яких, відповідно до ст. 6 Закону України "Про природні монополії", належать: постачання природного газу та інших речовин за допомогою трубопровідного транспорту; зберігання природного газу в обсягах, що перевищують рівень, встановлений умовами та правилами підприємницької діяльності із зберігання природного газу (ліцензійними умовами); внутрішні та міжнародні перевезення пасажирів та вантажів залізничним, повітряним, річковим та морським транспортом; виробництво електричної енергії в обсягах, що перевищують рівень, встановлений умовами та правилами підприємницької діяльності з виробництва електричної енергії (ліцензійними умовами); постачання електричної енергії; виробництво теплової енергії (крім випадків, коли вона використовується виключно для внутрішньовиробничих потреб) в обсягах, що перевищують рівень, який встановлюється умовами та правилами підприємницької діяльності з виробництва теплової енергії (ліцензійними умовами).

ся про те, що природні монополії повинні забезпечувати ринковий попит за цінами, які регулюються державними органами (регуляторами). Цим і визначаються можливі реакції суб'єктів природних монополій та суб'єктів господарювання на суміжних ринках, а також інструменти регулювання у цій сфері [11, с. 24]. У кінцевому підсумку поведінка суб'єкта природної монополії має на меті адаптацію до рішень регуляторів.

Пріоритети у ціновому (тарифному) регулюванні переважно визначаються тими методами ціноутворення, які історично склалися у сфері діяльності суб'єктів природних монополій. Застосування того чи іншого методу ціноутворення залежить від конкретних умов господарювання у природномонополювальній галузі. Оскільки кожний з існуючих методів ціноутворення розроблений для досягнення конкретних техніко-економічних цілей, то їх порівняння без визначення спільних критеріїв, яким вони мають відповідати, було б некоректним. Тому головну увагу приділимо саме цим спільним критеріям ціноутворення, незалежно від конкретних галузевих особливостей діяльності природних монополій.

Історично найпершим і найпопулярнішим при ціноутворенні на продукцію суб'єктів природних монополій був метод, відомий як “витрати плюс”. Ціноутворення за середніми витратами є найпоширенішим емпіричним методом встановлення цін у природномонополювальній сфері. Він передбачає визначення розміру ціни (тарифу) через встановлення граничної рентабельності (норми прибутку) до задекларованого об'єктами природних монополій рівня витрат. В Україні базою, до якої застосовують норму прибутку (рентабельність), зазвичай є не встановлена вартість активів або сума інвестованого капіталу, а повна собівартість продукції [3, с. 125].

Основним аргументом на користь ціноутворення за середніми витратами слугує те, що природні монополії повинні працювати таким чином, щоб сукупна виручка дорівнювала сукупним витратам. Отже, ціна повинна дорівнювати середнім витратам. Ціна на рівні середніх витрат є найменшою, за якої будь-яка фірма не має збитків в умовах зростаючої віддачі від масштабу.

Щодо ціноутворення за граничними витратами, то його логіка є простою: якщо ціна товару не є рівною граничним витратам на його виробництво, то вона не даватиме правильних ринкових сигналів споживачам та виробникам, щоб оптимальна кількість цього товару була затребувана та вироблена. Характерним прикладом економічної ефективності цін, що дорівнюють граничним витратам, слугує ціноутворення у періоди пікових навантажень в електроенергетиці [8, с. 467].

Одним з найвідоміших в економічній науці прикладів дослідження методу ціноутворення за граничними витратами є стаття Р. Коуза “Суперечка щодо граничних витрат”. На думку вченого, проблема граничних витрат має безпосередній вихід на ціноутворення у сфері природних монополій: в економіці комунальних послуг і електроенергетичній галузі [12, с. 70–86].

Теоретично найоптимальнішим методом утворення кінцевих цін у природно-монополювальних галузях є ціноутворення за Рамсеєм^{*}, яке полягає у забезпеченні

^{*} Англійський економіст і математик Френк Рамсей (1903–1930) у своїй відомій статті “Внесок в теорію оподаткування”, опублікованій у 1927 р., запропонував новий метод ціноутворення, який дістав назву “ціноутворення за Рамсеєм”. Цей метод можна застосовувати для ціноутворення в умовах багатопродуктової природної монополії, для якої лінійне ціноутворення на основі граничних витрат було б збитковим.

беззбитковості суб'єкта природної монополії за умови мінімізації втрат ефективності, викликаних відхиленням від граничних витрат. Ця теоретична конструкція на практиці зустрічається із значними труднощами. Так, для того, щоб вийти на ціни Рамсея, треба оцінити показники еластичності попиту (при цьому ціни підвищуються обернено пропорційно еластичності попиту), а це передбачає значний обсяг статистичної інформації. Високі інформаційні вимоги до розрахунку цін за Рамсеєм істотно обмежують їх застосування.

Важливим є правило раціональних компонентів ціни (ПРКЦ) як атрибут мережевого ціноутворення та конкуренції [13]. ПРКЦ ґрунтується на умові більш ефективної порівняно із суб'єктом природної монополії діяльності суб'єктів суміжного ринку. Популярність даного правила зумовлена тим, що воно легке для розуміння та застосування; дозволяє отримати граничний прибуток на конкурентних умовах; не потребує змін у регульованих цінах кінцевих послуг і не заважає політично популярному перехресному субсидуванню.

Як відомо, в Україні у сфері електроенергетики кінцеві ціни суб'єктів природних монополій регулюються, тоді як ціни конкуруючих постачальників залишаються вільними. Такий механізм ціноутворення дозволяє, на наш погляд, успішно впровадити ПРКЦ для визначення цін доступу до електромережі.

Регулювання ціни доступу до мереж (ключових ресурсів) * суб'єкта природної монополії – важливий і необхідний компонент цінового (тарифного) регулювання природних монополій. Ціна доступу сплачується суб'єкту природної монополії за використання його мережі з метою здійснення (або припинення) руху нею товарів (послуг). Завдяки такому регулюванню суб'єкт природної монополії дістає можливість конкурувати на суміжному ринку, не допускаючи при цьому проведення проти суб'єктів даного ринку дискримінаційної політики [14, с. 87].

Питання регулювання ціни доступу суб'єктів господарювання на суміжних ринках до ключових ресурсів суб'єктів природних монополій стає особливо актуальним в умовах відокремлення монопольних мережових сегментів та лібералізації умов входження до конкурентних сегментів природномонопольної галузі.

Регулювання цін доступу запобігає дискримінаційному ціноутворенню з боку природної монополії, знижуючи в такий спосіб бар'єри входження на суміжний ринок, що позитивно впливає як на споживачів інфраструктурних послуг, так і на конкурентний процес у цілому **.

При двокомпонентному (нелінійному) ціноутворенні на продукцію суб'єктів природних монополій постійна частина тарифу покриває постійні витрати, а змінний тариф – граничні витрати. В умовах монопольної влади на суміжному ринку двокомпонентне ціноутворення успішно вирішує питання балансу між низькою ціною доступу (низька змінна частина тарифу) та неефективним входженням на суміжний ринок (висока постійна частина тарифу). На практиці суб'єкт природної монополії є найефективнішим конкурентом порівняно з іншими учасниками суміжного ринку. Тому, встановлюючи ціну на доступ до мережі, він може розробити для себе тариф, який забезпечує особливо низьку плату за

* Ключовий ресурс – ресурс, за яким використання є обов'язковим у виробництві чи наданні послуг в даній природномонопольній галузі та дублювання є неможливим або недоцільним з технічних чи організаційно-економічних причин.

** Теоретично можна уявити такий механізм, коли потреба у регулюванні кінцевих цін на продукцію суб'єктів природної монополії може відпасти, оскільки при ефективному регулюванні ціни доступу кінцеві ціни можуть формуватися під впливом ринкової кон'юнктури.

користування, оскільки є найбільшим користувачем. Безумовно, це призведе до істотного обмеження і навіть до перекриття доступу на суміжний ринок іншим суб'єктам.

Зазначимо, що застосування двокомпонентного ціноутворення на кінцеву продукцію може бути ефективним методом цінового регулювання на залізничному транспорті, послуги якого, як відомо, характеризуються високою часткою постійних витрат. У даному випадку ефективність у тарифоутворенні може бути досягнута шляхом відповідного розподілу постійних та змінних витрат між двома компонентами тарифу. Йдеться про дієвість рішення регулятора щодо того, на який компонент тарифу будуть віднесені ці витрати, в якій пропорції це буде зроблено та від чого залежатиме.

В Україні пріоритетним завданням у сфері цінового (тарифного) регулювання природних монополій є відмова від застосування методу “витрати плюс” і перехід до стимулюючого методу ціноутворення. На відміну від витратного, стимулююче ціноутворення налаштоване таким чином, що дозволяє перерозподіляти вигоди від підвищення ефективності виробництва продукції від суб'єкта природної монополії до споживачів.

Однією з найпоширеніших модифікацій стимулюючого методу ціноутворення є граничний рівень ціни, який обмежує середній темп зростання цін, що регулюються темпом зростання індексу споживчих цін * за мінусом фактора продуктивності. При цьому суб'єкт природної монополії буде заінтересований знижувати свої витрати аналогічно суб'єкту, який діє в умовах конкурентного ринку, приймаючи ринкову ціну як екзогенну.

Внаслідок того, що при фіксуванні верхньої межі ціни зростання прибутку може бути досягнуте за рахунок зниження якості, таке регулювання вимагає контролю якості продукції. Цей контроль встановлюється шляхом запровадження стандартів на послуги суб'єкта природної монополії: обов'язковість публікації показників якості, включення параметра якості до цінового ліміту, впровадження схем компенсації споживачам за низьку якість послуг, визначення та нормативно-правове закріплення мінімальних стандартів якості та встановлення санкцій за їх невиконання. Усі ці показники є важливими для української економіки, оскільки застосування стимулюючого цінового (тарифного) регулювання природних монополій повинно доповнюватися інвестуванням у підвищення якості продукції (товарів і послуг).

Нині в Україні метод встановлення граничного рівня ціни для продукції суб'єктів природних монополій не дістав належного практичного застосування, незважаючи на те, що ще у 2001 р. у Порядку формування тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення [15] було задекларовано можливість використання методу встановлення граничного рівня ціни.

Стимулююче ціноутворення у вигляді моделі “складання набору контрактів” дозволяє регулятору безпосередньо впливати на ефективність діяльності суб'єкта природної монополії. Регулятор укладає із суб'єктом природної монополії контракт, у якому обговорюються різні варіанти та умови цінового (тарифного) регулювання. Кожний з цих варіантів відрізняється значеннями дозволених тарифів

* У випадку, коли основну статтю витрат суб'єкта природної монополії складають витрати на ресурси, до розрахунку коригуючої формули може бути введений індекс цін на ресурси.

та відповідним бонусом (премією), величина якого має бути більшою від нижчого рівня тарифів на послуги суб'єкта природної монополії.

Стимулююче ціноутворення у вигляді регульованої бази інвестованого капіталу (Regulatory Asset Base – RAB), на яке в Україні з 2012 р. мали перейти суб'єкти природних монополій та суміжних ринків у сферах комбінованого виробництва електричної та теплової енергії, – це система довгострокового ціноутворення. Її основною метою є залучення інвестицій у розширення та модернізацію інфраструктури. Компаніям у системі RAB повинні гарантовано повертатися інвестиції та дохід від інвестицій, достатній для обслуговування кредитів і отримання прибутку. Крім того, вони мають стимул до зниження витрат, оскільки зекономлені кошти залишаються суб'єктам природних монополій. З точки зору споживачів, перевагами системи RAB є підвищення надійності енергопостачання та якості послуг за рахунок нових інвестицій. Вперше методика ціноутворення на основі регульованої бази інвестованого капіталу була використана у Великобританії наприкінці 80-х років XX ст. у процесі приватизації електромережевого комплексу і лібералізації ринку електроенергії. У середині 90-х років XX ст. на RAB перейшли Канада, США, Австралія та багато країн Західної Європи (кожна із своїми особливостями).

На нашу думку, для втілення стимулюючого ціноутворення має бути здійснено декілька послідовних кроків. У першу чергу, необхідно розробити та затвердити відповідні методики формування тарифів на продукцію суб'єктів природних монополій і суб'єктів суміжних ринків. Наразі такі методики в Україні затверджені тільки для централізованого водопостачання та водовідведення, а також транспортування теплової енергії магістральними і місцевими тепловими мережами.

Запровадження стимулюючих методів ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій передбачає встановлення економічно обґрунтованих тарифів. Внаслідок того, що тарифи не є економічно обґрунтованими, застосовується система надання державної компенсації для покриття різниці у тарифах. Оскільки сума такої компенсації визначається на основі повної собівартості, то це зацікавлює суб'єктів природних монополій у її постійному зростанні для отримання більшої суми компенсації. За таких умов приведення тарифів до рівня економічно обґрунтованих витрат є обов'язковим, у протилежному випадку ефект від запровадження стимулюючого ціноутворення буде нівельований прагненням суб'єктів природних монополій до збільшення обсягу компенсації від держави.

Останнім кроком до запровадження стимулюючих методів ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій є встановлення органами, що здійснюють державне регулювання у відповідних сферах, довгострокових параметрів тарифного регулювання та граничного рівня регуляторної норми доходу суб'єктів, до яких застосовується стимулююче регулювання.

Специфіку застосування кожного з виокремлених методів ціноутворення на продукцію суб'єктів природних монополій узагальнено в таблиці 1.

Важливим пріоритетним завданням цінового (тарифного) регулювання природних монополій є підвищення його ефективності. Під ефективністю регулювання цін (тарифів) на продукцію суб'єктів природних монополій розумітимемо відповідність результатів такого регулювання задекларованим цілям та принципам, його реальну позитивну значущість для функціонування та розвитку ринків

природних монополій та суміжних ринків, збалансування інтересів суб’єктів природних монополій, споживачів їх послуг та держави.

Таблиця 1

Переваги та недоліки застосування методів ціноутворення на продукцію суб’єктів природних монополій *

Переваги	Недоліки
Ціноутворення на основі середніх витрат (у формі регулювання норми прибутку)	
<p>1. Дозволяє встановити мінімальну ціну, достатню для того, щоб суб’єкт природної монополії не був збитковим. Таким чином, досягається компроміс між алокативною ефективністю (встановлення цін наближено до середніх витрат) та потребою у беззбитковості.</p> <p>2. Простий у застосуванні (за наявності інформації про витрати)</p>	<p>1. Відсутність стимулів до зниження витрат.</p> <p>2. Обов’язковим стає державне субсидування, що, як правило, зумовлює неефективність бюджетних видатків</p>
Ціноутворення на основі граничних витрат	
<p>1. Забезпечує Парето-ефективну рівновагу на ринку.</p> <p>2. Досягається ефективність у розподілі ресурсів</p>	<p>1. Призводить до збитків суб’єкта природної монополії, оскільки не покриває високі постійних витрат, характерних для природномонопольних галузей.</p> <p>2. Неоднозначність методик кількісної оцінки граничних витрат</p>
Правило раціональних компонентів ціни	
<p>1. Дає можливість отримувати граничний дохід (прибуток) на конкурентних умовах, адже не вимагає змін у регульованих цінах кінцевих послуг.</p> <p>2. Максимізується економічна ефективність на суміжному ринку. Потенціальні конкуренти вважають для себе вхід на ринок (доступ до мережі) вигідним</p>	<p>1. Конкуренти здатні прибутково працювати на суміжному ринку тільки в тому випадку, коли вони є більш ефективними, ніж суб’єкт природної монополії.</p> <p>2. Як правило, не береться до уваги рівень кінцевої ціни</p>
Двокомпонентне (нелінійне) ціноутворення	
<p>1. Забезпечення беззбитковості фінансово-господарської діяльності суб’єкта природної монополії.</p> <p>2. Постійна частина тарифу покриває постійні витрати, а змінний тариф – граничні.</p> <p>3. Є ефективним інструментом для регулювання диспропорцій на суміжному ринку</p>	<p>1. Можливість обмежувати конкуренцію на суміжному ринку.</p> <p>2. Дискримінаційність з точки зору антимонопольного регулювання. Складно розрізнити на практиці дискримінацію, яка використовується як стратегія усунення конкурентів</p>
Стимулююче ціноутворення	
<p>1. Стимулювання зменшення витрат, що сприяє збільшенню прибутку.</p> <p>2. Спрощення процедури регулювання. Суб’єкт природної монополії змінює рівень та структуру тарифів за заданою формулою. Відсутня необхідність участі у процедурах перегляду тарифів.</p> <p>3. Вигоди, які отримує суб’єкт природної монополії від підвищення ефективності ціноутворення в період між переглядом рівня ціни (тарифу), передаються споживачам у вигляді більш низьких цін.</p>	<p>1. Постійне пом’якшення стимулюючих контрактів шляхом введення до регульованих тарифів поправок на зміни в цінах ресурсів.</p> <p>2. Необхідність контролю якості послуг. Зменшення витрат та зростання прибутку можуть бути досягнуті за рахунок зниження якості послуг</p>

Закінчення таблиці

4. Відсутність суб'єктивного підходу при регулюванні. Усі аспекти взаємовідносин регулятора та суб'єкта природної монополії здійснюються в рамках чітких правил	
---	--

* Складено авторами.

Щодо принципів, згідно з якими, на наш погляд, має здійснюватися ефективне цінове (тарифне) регулювання природних монополій в Україні, то вони передбачають необхідність відшкодування економічно обгрунтованих витрат. Цінове (тарифне) регулювання має бути побудоване таким чином, щоб забезпечувати повне покриття обгрунтованих витрат і відповідну норму віддачі на вкладений капітал; економічність застосування – ціна (тариф) має бути “простою” з точки зору формування та застосування; забезпечення рівності для всіх суб'єктів виробництва, розподілу й споживання продукції суб'єктів природних монополій; прийнятність для користувачів мереж – суб'єкти суміжних ринків, які використовують мережі для надання власних послуг, повинні знати і розуміти, як сформовано та розраховано тарифи на доступ до мережі; забезпечення високого ступеня відкритості інформації, яка потрібна для розрахунку цін (тарифів)*. Ціни (тарифи) на продукцію суб'єктів природних монополій повинні бути справедливими, обгрунтованими та стабільними. Вибір регулятором тих чи інших методів цінового (тарифного) регулювання суб'єктів природних монополій має здійснюватися згідно із зазначеними принципами.

Неефективність цінового (тарифного) регулювання природних монополій пояснюється наявністю високого ступеня перехресного субсидування в усіх без винятку природномонопольних галузях, застосуванням витратного методу ціноутворення, що стимулює перекладання природними монополіями на споживачів власних економічно необгрунтованих витрат, відсутністю стимулів до інвестування у модернізацію мереж та енергозберігаючі технології. Все це дає можливість суб'єктам природних монополій зловживати своїм домінуючим становищем шляхом встановлення монопольно високих цін.

Одним з варіантів оцінки ефективності цінового (тарифного) регулювання природних монополій в Україні може бути визначення рівня розбіжності (кількісних відмінностей) між внутрішніми вітчизняними та світовими цінами (тарифами) на відповідні товари та послуги. У таблиці 2 представлено дані щодо цін (тарифів) на електроенергію у країнах Європи та в Україні.

Таблиця 2

Порівняльний аналіз тарифів на електроенергію у країнах ЄС та в Україні у 2009–2011 рр.*

(євро за кВт/год.)

Країни	Домашні господарства			Промисловість		
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
ЄС-27.....	0,163	0,167	0,178	0,107	0,105	0,110
Єврозони-17.....	0,171	0,176	0,187	0,111	0,109	0,116
Данія.....	0,270	0,267	0,291	0,086	0,094	0,099
Німеччина.....	0,228	0,238	0,253	0,113	0,112	0,125
Франція.....	0,121	0,128	0,138	0,073	0,085	0,085

* У статті виокремлено тільки загальні принципи (для всіх природномонопольних сфер) і не розглянуто специфічні, наявність яких пояснюється технологічними та організаційно-економічними відмінностями між різними природномонопольними галузями.

Закінчення таблиці

Італія.....	0,210	0,197	0,201	0,153	0,139	0,153
Польща.....	0,113	0,134	0,147	0,090	0,098	0,101
Великобританія.....	0,147	0,139	0,143	0,112	0,099	0,098
Україна.....	0,015	0,016	0,018	0,052	0,053	0,065

* Складено авторами за даними Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Half-yearly_electricity_and_gas_prices,_first_half_of_year,_2009-2011_\(EUR_per_kWh\).png&filetimestamp=20120514103022](http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php?title=File:Half-yearly_electricity_and_gas_prices,_first_half_of_year,_2009-2011_(EUR_per_kWh).png&filetimestamp=20120514103022); Національної комісії регулювання електроенергетики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://77.222.134.117/control/uk/publish/article/main?art_id=33153&cat_id=32004; Інформаційно-аналітичного порталу незалежного банківського рейтингового агентства [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ibra.com.ua/kursy-indeksy/32-kursy-evro/109-2009-100>.

Проаналізувавши таблицю 2, можна зробити такі висновки. По-перше, ціни на електроенергію в Україні є нижчими, ніж у країнах ЄС та Єврозони. По-друге, тільки в Україні зберігається ситуація, коли тарифи на електроенергію для промислових споживачів перевищують тарифи для населення. Це є свідченням неефективності цінового (тарифного) регулювання в електроенергетиці внаслідок високого рівня перехресного субсидування між різними групами споживачів.

У разі приведення тарифів на електроенергію для всіх споживачів до економічно доцільного рівня та повного покриття населенням обґрунтованих витрат на виробництво, передачу та постачання електричної енергії з’явиться можливість знизити тарифи для промислових та прирівнених до них споживачів. При цьому Національна комісія, яка здійснює регулювання в енергетиці, матиме можливість скасувати порядок надання енергопостачальним компаніям компенсації втрат, пов’язаних з поставками електроенергії окремим пільговим категоріям споживачів *, що підвищить ефективність цінового (тарифного) регулювання.

Для оцінки ефективності цінового (тарифного) регулювання природних монополій нами пропонується розрахунок індексу споживчих цін на природномонопольні товари та послуги (ІСЦ_{ПМТ}), який показує динаміку цін (тарифів) під впливом їх регулювання у галузях природних монополій, на відміну від загального індексу споживчих цін (ІСЦ), який характеризує інфляцію, спричинену тиском з боку попиту.

Розрахунок ІСЦ_{ПМТ} передбачає такі етапи:

- 1) формування переліку товарів та послуг, які виробляються природномонопольним сектором;
- 2) формування вагової структури;
- 3) безпосередньо розрахунок ІСЦ_{ПМТ}.

Відбір товарів та послуг, які виробляються природномонопольним сектором, здійснюється на основі переліку Споживчого набору товарів (послуг)-представників ** для розрахунку індексу споживчих цін [16]. Згідно з даним переліком, пропонуємо включити до природномонопольного кошика такі товари та послуги: водопостачання; каналізацію; електроенергію; природний газ; гарячу

* Здійснюється шляхом застосування так званих дотаційних сертифікатів, за допомогою яких промисловість компенсує енергетикам різницю між економічно обґрунтованими та реальними тарифами на електроенергію для населення [18].

** Товар (послуга)-представник – це сукупність усіх видів товарів (послуг), які є однорідними за своїми споживчими властивостями та призначенням і мають однакові тенденції щодо зміни цін.

воду та опалення; залізничний пасажирський транспорт; телефонні та телефаксові послуги.

Вагова структура (вагові коефіцієнти) * для побудови ІСЦ_{ПМТ} визначається на основі структури споживчих грошових витрат усіх домогосподарств, що використовується з метою формування вагових коефіцієнтів для розрахунку ІСЦ [17], за винятком частки витрат товарів і послуг, які не входять до переліку товарів (послуг)-представників, поданих для розрахунку ІСЦ_{ПМТ}. Вагові коефіцієнти розраховуються шляхом ділення вагового коефіцієнта кожного природномонопольного товару (послуги) на суму вагових коефіцієнтів товарів і послуг, що входять до природномонопольного кошика.

На третьому (завершальному) етапі ІСЦ_{ПМТ} обчислюється методом індексних розрахунків для одержання зведеного показника з індивідуальних елементів, кожному з яких у загальній їх сукупності надається економічна вага. В основу зазначеного індексу покладено модифіковану формулу Ласпейреса для фіксованого набору природномонопольних товарів і послуг:

$$ІСЦ_{ПМТ} = \sum [W_{j,n,0} \times \frac{i_{j,t/0}}{i_{j,t-1/0}}], \quad (1)$$

де $W_{j,n,0}$ – нормалізована питома вага витрат на виробництво природномонопольного товару чи послуги (j) у базисному періоді (0); $i_{j,t/0}$ – індекс цін на природномонопольний товар чи послугу (j) звітного періоду (t) порівняно з базисним (0); $i_{j,t-1/0}$ – індекс цін на природномонопольний товар чи послугу (j) попереднього періоду ($t-1$) порівняно з базисним (0).

Враховуючи, що офіційна статистика надає щомісячні дані про індекси цін за обраними до природномонопольного кошика товарами, обчислення ІСЦ_{ПМТ} ми провели для кожного місяця за 2007–2012 рр. На рисунку 1 подано дані щодо ІСЦ_{ПМТ} та ІСЦ.

З метою моніторингу рівня ефективності цінового (тарифного) регулювання природних монополій можна використовувати показник ефективності цінового регулювання (ПЕ_{ЦРПМ}), який розраховується як відношення індексу споживчих цін на природномонопольні товари до загального індексу споживчих цін:

$$ПЕ_{ЦРПМ} = \frac{ІСЦ_{ПМТ}}{ІСЦ}. \quad (2)$$

На рисунку 2 показано динаміку розрахунку ПЕ_{ЦРПМ}. Наближення ПЕ_{ЦРПМ} до 1 свідчить про підвищення ефективності регулювання цін (тарифів) природних монополій. Чим вищим від 1 є ступінь відхилення коефіцієнта ПЕ_{ЦРПМ}, тим більшою є алокативна неефективність, а отже, і неефективність самого цінового (тарифного) регулювання. Якщо ПЕ_{ЦРПМ} є більшим від 1, це свідчить про можливість лобювання суб'єктом природної монополії власних інтересів, що в умовах регульованих цін означає вищі темпи їх динаміки, ніж у цілому по економіці. Якщо ПЕ_{ЦРПМ} є меншим від 1, то така ситуація може свідчити про наявність у галузі політично популярного перехресного субсидування.

Очевидно, що значення 1 досліджуваного коефіцієнта не слід оцінювати як абсолютний еталон. При оцінці кількісних значень ПЕ_{ЦРПМ} слід брати до уваги дію “перехресних ефектів” (коли ціни однієї галузі пов’язані з цінами інших галу-

* Вагова структура (вагові коефіцієнти) – частка споживчих витрат на купівлю товарів (послуг)-представників, яка визначається на основі фактичних споживчих грошових витрат домогосподарств.

зей), макроекономічні чинники, які можуть спричинити суттєве відхилення $IC\mathcal{C}_{\text{ПМТ}}$ від $IC\mathcal{C}$ (короткострокові нерівномірні зміни цін, викликані шоками пропозиції, різкі зміни у світових цінах на газ, природні ресурси тощо); періодичність підвищення регулюючими органами рівня цін (тарифів) на природномонопольні товари.

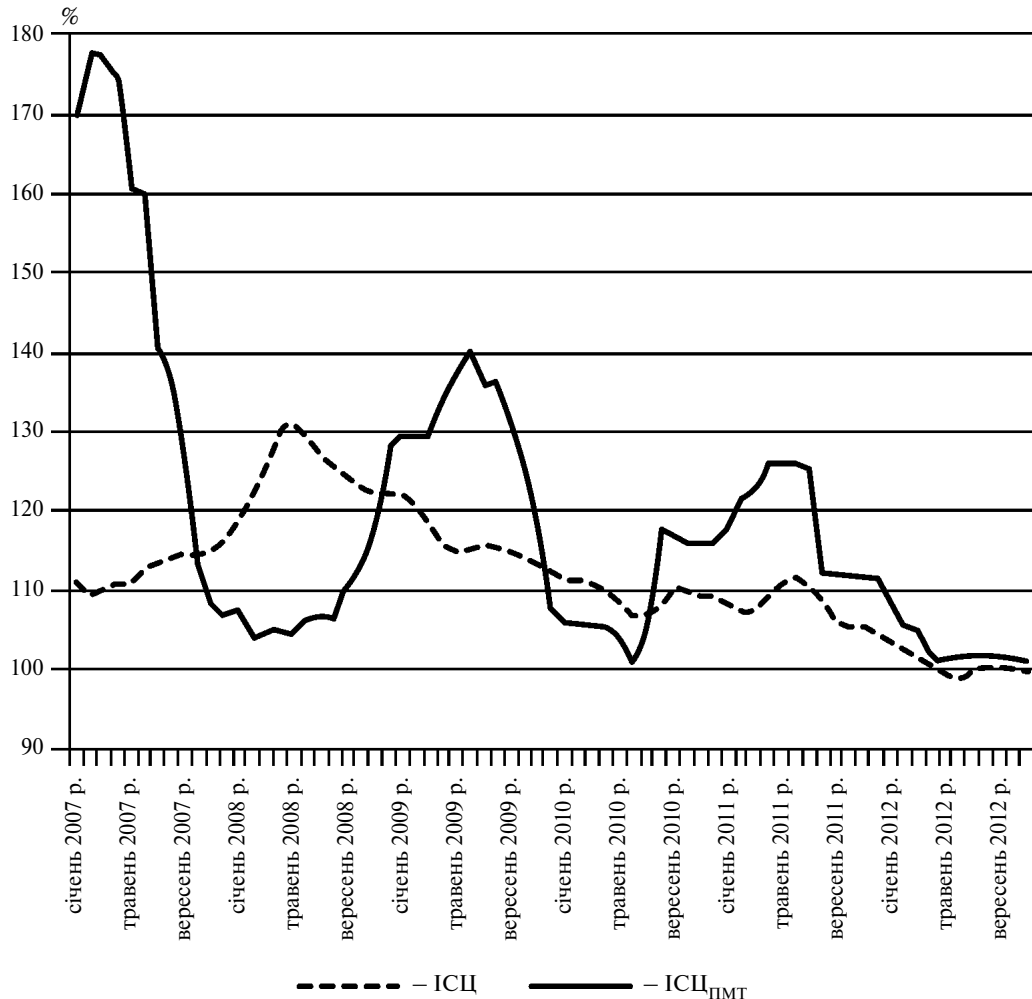

Рис. 1. Індекс споживчих цін та індекс споживчих цін на природномонопольні товари в Україні у 2007–2012 рр.

З огляду на відсутність у науковій літературі підходів до кількісної оцінки ефективності цінового регулювання суб'єктів природних монополій, запропонована модель розрахунку $IC\mathcal{C}_{\text{ПМТ}}$ та $PE_{\text{ЦРПМ}}$, на наш погляд, має ряд очевидних переваг, головними з яких є ширші можливості для аналітичної оцінки ефективності цінового (тарифного) регулювання, статистична порівнянність діючих факторів, а також простота практичного використання. Отже, у ході проведеного дослідження розроблено теоретико-методологічні засади аналізу пріоритетів цінового (тарифного) регулювання природних монополій на основі критеріїв стимулювання продуктивності та інвестицій, сприяння розвитку потенціальної конкуренції.

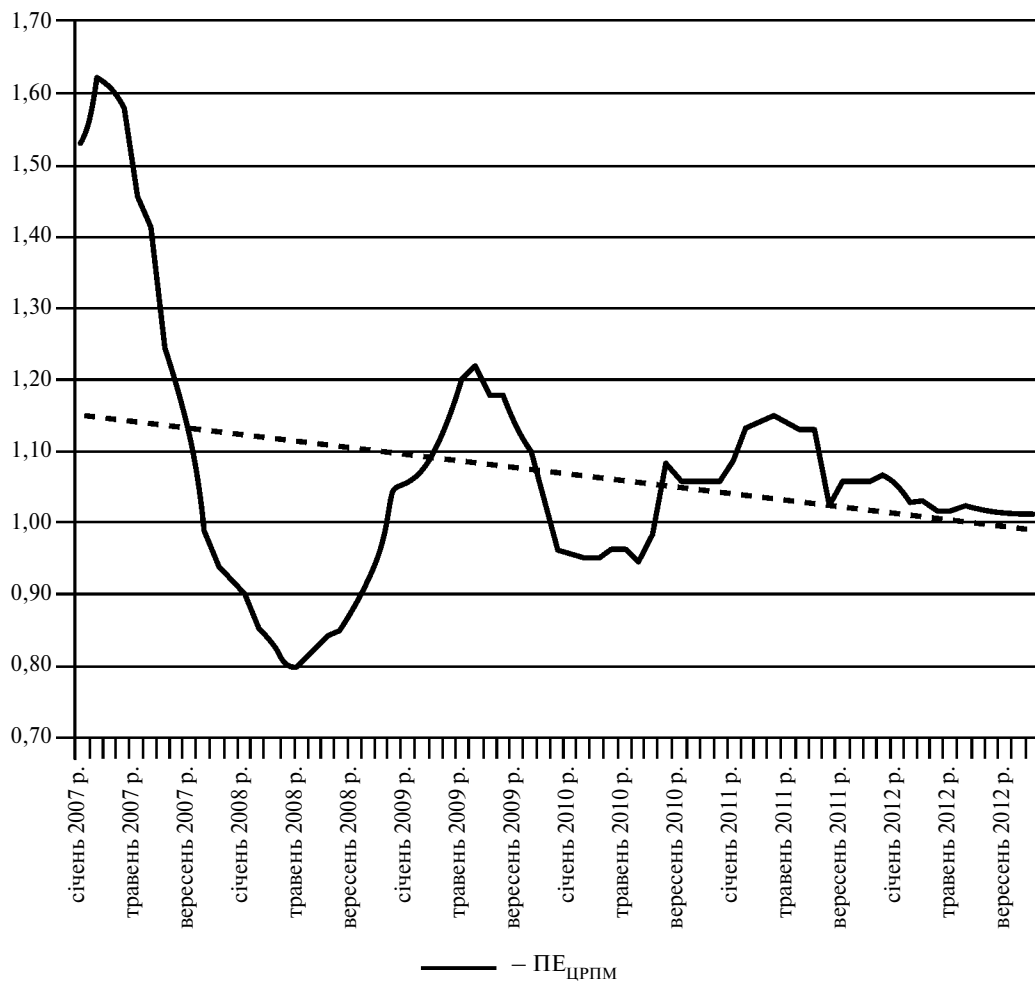

Рис. 2. Показник ефективності цінового регулювання природних монополій в Україні у 2007–2012 рр.

Комплексна реалізація пріоритетів цінового (тарифного) регулювання природних монополій – перехід до стимулюючих методів ціноутворення, підвищення ефективності цінового регулювання, поліпшення умов (ціни) доступу до мережі, відшкодування економічно обґрунтованих витрат суб'єктів природних монополій та суб'єктів суміжних ринків, впровадження ефективних стимулів до зниження витрат і підвищення якості продукції та послуг, вільне ціноутворення на конкурентних суміжних ринках, захист прав споживачів та конкуренції – дасть можливість забезпечити модернізацію, фінансове оздоровлення та поліпшення інноваційно-інвестиційних умов у природномонополярній (інфраструктурній) сфері економіки України.

Список використаної літератури

1. *Базилевич В., Филіук Г.* Природні монополії. – К. : Знання, 2006. – 367 с.
2. *Баумоль В.Дж.* Состязательные рынки: мятеж в теории структуры отрасли. Серия : Вехи экономической мысли. В 6 т. – Т. 5. Теория отраслевых рынков ; [под общ. ред. А.Г. Слуцкого]. – СПб. : Экономическая школа, 2003. – С. 110–140.
3. *Венгер В.В.* Регулювання діяльності природних монополій: теорія і практика. – К. : Ін-т екон. та прогноз., 2007. – 204 с.

4. *Stigler G.J., Friedland C.* What Can Regulators Regulate? The Case of Electricity // *Journal of Law and Economics*. — 1962. — Vol. 5. — P. 1–16.

5. *Авдашева С., Шаститко А.* Развитие конкуренции в отраслях с естественно-монопольным компонентом. — М. : Российско-Европейский Центр Экономической Политики (РЕЦЭП), 2005. — 35 с. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.recep.ru/files/documents/natural_monopolies_ru.pdf.

6. *Бабак А.В.* Особливості визначення регуляторної бази активів для цілей ціноутворення у сфері теплопостачання в Україні // *Економіка України*. — 2012. — № 12. — С. 51–64.

7. *Vogelsang I.* Price Regulation of Access to Telecommunications Networks // *Journal of Economic Literature*. — 2003. — Vol. 41. — № 3. — p. 830–862 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.bu.edu/econ/files/2011/01/2003_25_Vogelsang.pdf.

8. *Віскузі В.К., Вернон Дж.М., Гарингтон Дж.Е.* Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика. — К. : Основи, 2004. — 1047 с.

9. *Хей Д., Моррис Д.* Теория организации промышленности. В 2 т. — Т. 2. — СПб. : Экономическая школа, 1999. — 592 с.

10. *Armstrong M., Cowan S., Vickers J.* Regulatory Reform: Economic Analysis and British Experience. — London : The MIT Press, 1994. — 392 P.

11. *Уланов В.* Подходы к реформированию естественных монополий // *Экономист*. — 2011. — № 4. — С. 24.

12. *Коуз Р.* Фирма, рынок и право. — М. : Дело ЛТД, Catallaxy, 1993. — 224 с.

13. *Economides N., White L.J.* Access and Interconnection Pricing: How Efficient is the Efficient Component Pricing Rule? // *Antitrust Bulletin*. — 1995. — Vol. XL. — № 3. — P. 557–579.

14. *Кабраль Л.М.Б.* Организация отраслевых рынков: вводный курс ; [пер. с англ. А.Д. Шведа]. — Мн. : Новое знание, 2003. — 356 с.

15. Про затвердження Порядку формування тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення : Наказ Державного комітету будівництва, архітектури та житлової політики від 27 червня 2001 р. № 139 [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0748-01>.

16. *Калабуха О., Шкурська І., Профацька Н.* Методика розрахунку базового індексу споживчих цін. — К. : Державний комітет статистики України. — 2011. — 15 с.

17. Про затвердження форм державних статистичних спостережень зі статистики цін : Наказ Держкомстату від 24.06.2011 № 152 [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0152832-11>.

18. Про затвердження Положення про порядок надання ліцензіатам з постачання електричної енергії за регульованим тарифом компенсації втрат від здійснення постачання електроенергії побутовим споживачам : Постанова НКРЕ від 26.02.2001 № 184 [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://www2.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=124663&cat_id=34446.

References

1. *Bazylevych V., Fylyuk G.* *Pryrodni Monopolii* [Natural Monopolies]. Kyiv, Znannya, 2006 [in Ukrainian].

2. *Baumol W.J.* *Sostyazatel'nye rynki: myatezh v teorii struktury otrasli. Seriya: Vekhi Ekonomicheskoi Mysli. V 6 t. — T. 5. Teoriya Otrasleykh Rynkov; pod obshch.*

red. A.G. Slutskogo [Contestable Markets: An Uprising in the Theory of Industry Structure, in: Landmarks of Economic Thought, Vol. 5, Theory of Industrial Markets, edited by A.G. Slutskii]. St.-Petersburg, Ekonomich. Shkola, 2003, pp. 110–140 [in Russian].

3. Venger V.V. *Regulyuvannya Diyal'nosti Pryrodnykh Monopolii: Teoriya i Praktyka* [Control over the Activity of Natural Monopolies: Theory and Practice]. Kyiv, Inst. for Economics and Forecast. of the NASU, 2007 [in Ukrainian].

4. Stigler G.J., Friedland C. What Can Regulators Regulate? The Case of Electricity, *Journal of Law and Economics*, 1962, Vol. 5, pp. 1–16.

5. Avdasheva S., Shastitko A. *Razvitie Konkurentsii v Otrasyakh s Estestvenno-Monopol'nym Komponentom* [Competition Development in Branches with Natural-Monopoly Component]. Moscow, RECEP, 2005, available at: http://www.recep.ru/files/documents/natural_monopolies_ru.pdf [in Russian].

6. Babak A.V. *Osoblyvosti vyznachennya regulyatornoi bazy aktyviv dlya tsilei tsinoutvorenniya u sferi teplopostachannya v Ukraini* [Peculiarities of the determination of a regulative base of assets for the purposes of pricing in the heat supply sphere in Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2012, No. 12, pp. 51–64 [in Ukrainian].

7. Vogelsang I. Price regulation of access to telecommunications networks. *J. of Econ. Liter.*, 2003, Vol. 41, No. 3, pp. 830–862, available at: http://www.bu.edu/econ/files/2011/01/2003_25_Vogelsang.pdf.

8. Viscusi W.K., Vernon J.M., Harrington J.E. *Ekonomichna Teoriya Regulyuvannya ta Antymonopol'na Polityka* [Economics of Regulation and Antitrust Policy]. Kyiv, Osnovy, 2004 [in Ukrainian].

9. Hay D., Morris D. *Teoriya Organizatsii Promyshlennosti. V 2 t. – T. 2* [Industrial Economics and Organization: Theory and Evidence, vol. 2]. St.-Petersburg, Ekonomich. Shkola, 1999 [in Russian].

10. Armstrong M., Cowan S., Vickers J. *Regulatory Reform: Economic Analysis and British Experience*. London, MIT Press, 1994.

11. Ulanov V. *Podkhody k reformirovaniyu estestvennykh monopolii* [Approaches to the reformation of natural monopolies]. *Ekonomist – Economist*, 2011, No. 4, p. 24 [in Russian].

12. Coase R. *Firma, Rynok i Pravo* [The Firm, the Market, and the Law]. Moscow, Delo LTD, Catallaxy, 1993 [in Russian].

13. Economides N., White L.J. Access and Interconnection Pricing: How Efficient is the Efficient Component Pricing Rule? *Antitrust Bulletin*, 1995, Vol. XL, No. 3, pp. 557–579.

14. Cabral L.M.B. *Organizatsiya Otrasleyvykh Rynkov: Vvodnyi Kurs* [Introduction to Industrial Organization]. Minsk, Novoe Znanie, 2003 [in Russian].

15. *Pro zatvedzhennya Poryadku formuvannya taryfiv na poslugy tsentralizovannogo vodopostachannya ta vodovidvedennya: Nakaz Derzhavnogo komitetu budivnytstva, arkhitektury ta zhytlovoi polityky vid 27 chevnya 2001 r. No. 139* [On the approval of “Order of formation of tariffs on services of the centralized water supply and water drainage”: Order of the State committee of building, architecture, and housing policy on June 27, 2001, No. 139], available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0748-01> [in Ukrainian].

16. Kalabukha O., Shkurs'ka I., Profats'ka N. *Metodyka rozrakhunku bazovogo indeksu spozhyvchykh tsin* [The methodics of calculation of the base index of consumption prices]. Kyiv, State Statistics Committee of Ukraine, 2011 [in Ukrainian].

17. *Pro zatvedzhennya form derzhavnykh statystychnykh sposterezhen' zi statystyky tsin: Nakaz Derzhkomstatu vid 24.06.2011 No. 152* [On the approval of the forms of state statistical observations of the statistics of prices : Order of State Statistics Committee on 24.06.2011, No. 152], available at: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=v0152832-11> [in Ukrainian].

18. *Pro zatvedzhennya Polozhennya pro poryadok nadannya litsenziatam z postachannya elektrychoi energii za regul'ovanyim taryfom kompensatsii vtrat vid zdiisnennya postachannya elektroenergii pobutovym spozhyvacham : Postanova NKRE vid 26.02.2001 No. 184* [On the approval of Regulation on the order of the granting of a compensation of losses to licensees for the electric power supply by a regulated tariff from the realization of electric power supply to housing consumers : Decision of NCRE on 26.02.2001, No. 184], available at: http://www2.nerc.gov.ua/control/uk/publish/article?showHidden=1&art_id=124663&cat_id=34446 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19 березня 2013 р.
